

Робітнич
Ш. СЕНЬОВО.

**МІЖНАРОДНІ
РЕВОЛЮЦІЙНІ
ПАРТІЇ
В ХІХ СТ.**

(1815—1896 р.)

Торонто 1918.

РОБІТНИЧА КНИГАРСЬКА
і ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

HX39
S4
1918

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ПАРТІЇ.

Масони й Карбонарії.

Масонство, що стало у XVIII в. громадою ширення гуманітарних поглядів, було межнародньою спілкою, без прикмети політичної партії. Але, прямуючи до заведення релігійної вільности, воно розпочало боротьбу з попівською повагою, що осудила його як ересь (1737—1751) і бодай тим, що приготувляло упадок обовязкової церковної влади, робилось воно революційною громадою. Після революції, коли заснував ся сьчичський державний устрій, воно знов обрнулось в мирну громаду без виразної політичної мети. Після реставрації в тих краях, де хорошилась релігійна воля, воно з імени зоставалось тайною громадою, з тайними обходами та таємними зборами, одначе в дійсности толерованою, а інколи навіть підохочуваною. Члени його набирались із посеред заможної буржуазії і навіть із висших урядників; на досі не було обрано членів правительства. У південних краях, де католицька релігія знову стала обовязковою, масонство дійсно було тай-

ною громадою, забороненою, переслідуваною, а через те й революційною, що набиралась головно з вільнодумної буржуазнійної молодіжи та незадоволених офіцерів. В Іспанії, Португалії, Італії, а особливо в церковній державі, масонн робилн змовн протн держави.

Масонство мало тільки одні загальний принцип — волю релігійну; воно злучалось із усяким урядом і не виявляло себе республканським; в дійсности воно всюди рекрутувалось із ліберальних партій, ворожих до попівства і його союзника — самодержавного уряду. Воно складалось із самостійних лож, злучених у федерацію, звичайно національну, при чім кожда нація мала свого великого магістра і свою найвищу раду.

Масони різних країв були в зносинах поміж собою й мали умовлені міжнародні знаки, по яких могли пізнавати одні другого. Цілком правдоподібно, що масони конституційних держав змагались проти урядів, які переслідували їх товаришів; можливе те-ж, що вони розповсюджували із краю в край певний, хоч і невиразний ідеал ліберального конституційного устрою. Чи існувала поруч із офіційальною національною організацією тайна міжнародня управа, що стреміла

окрім доктрин і загальновідомієї мети до того, аби викликати у всіх краях республіканську й сіт дьку резолюцію?*) Сього годі означити з історичною певністю; без сумніву тільки те, що масони не мали єдності політичних поглядів, що багато революційних провідників були масонами, що декотрі з них увіходили в масонські ложі, щоб там приєднувати спільників, аби бути навіть за-для того, щоб вести там революційну пропаганду. Але нема ніяких доказів на те, що вони ділали на користь революції в ролі масонів.

Відносини таких урядів реставрації до масонів були різні. Протестанські держави полишили їм свободу. У Франції ліберальні міністерства (Desazes) відносились до них прихильно. Російський цар Александер I. з охочував до творення лож. Метерніх, навпаки, заборонив усі товариства і доносив иньшим урядам про небезпеку від сект (під сю назву він злучав усі громади з політичними або релігійними метами, зачисляючи сюди містиків і біблейські громади). Він покористував ся товариствами німецьких студентів, голов-

*) Така думка деяких католицьких письменників, Cretinau-Joly, le P. Deschamps, Claudio Jannet.

но національними й без жадних зносин із масонством, а передусім іспанською та італійською революцією, щоб прохати царя закрити тайні громади (1820—21 р.) Александер I. зважив ся заборонити у Росії масонство (1822).

Після відновлення самодержавства, у Неаполі тайна громада **Карбонарів**, доти виключно, італійська, почала зноситись із французькими революціонерами та мабуть і з масонами. Тоді, на взір італіянської, склалась французька Карбонерія (1821) через закладачів масонської льожі “Приятелів правди”: Буше (Buche), Жубера (Joubert), Базара (Bazard) й Флота (Flottard). Але се була національна громада з національним програмом — вигнання Бурбонів. Єдиною міжнародньою організацією був **Космополітичний союз** (Alliance cosmopolite), зложений деякими французькими проводирами французьких лібералів (Lafayette).

Діяльність тайних громад, обмежилась невдачними революціями в Іспанії та Італії, безкорисними змовами супроти Бурбонів (1820—22 р.) і мабуть повстанем **декабристів** у Росії, але вони підпомогли за-снованню у Франції маленької республіканської партії, яка утворила революцію 1830 р., а у Бельгії — ліберальної партії, засно-

ваної Дефаком (Defacqz), великим магістром масонів.

Републіканська “Молода Європа”

Наслідуванням французької републіканської партії, утворились після 1830 р. в багатьох краях републіканські партії, в які увіходили: інтелігентна молодіж і робітники, особливо в державах із слабкими урядами, як у Німеччині, середній Італії, Польщі. Сі партії були в зносинах між собою, але не мали межинародньої управи; їх діяльність у кождім краю обмежувалась маніфестациями на користь революціонерів иньших країн; вони головно домагались інтервенції на користь Поляків, які повстали проти російського царя і на користь збунтованих підданців папи римського.

Після упадку повстань, Мацціні заходив ся над устроєнням політичного товариства, щоби методично приготувити революцію й завести сьвіцьку і демократичну републіку. Організація, у почині італіянська, з осередком поза кордоном, зробилась дуже скоро європейською. **Молода Італія** обернулась у галузь **Молодої Європи**. Вона була заснована на те, аби з'єдинити усю Італію в одну державу “в єдину й нероздільну републіку”; члени її запрягались коритись і хоронити тай-

ність; тайний суд засуджував зрадників і поручав членам громади вбивати їх. Мацціні зміг заснувати декілька національних секцій (Молоду Італію, Молоду Польщу, Молоду Німеччину, Молоду Швейцарію, Молоду Францію, Молоду Іспанію), що набирались із людей понизше сорока літ життя, головні з буржуазії, сполучених межи собою і під його загальним проводом. Надзвичайна діяльність Мацціні привела тільки до змов, до невдачних замахів та кількох убивств. Після 1848 р. Молода Європа розпалась, не досягнувши ніяких безпосередніх політичних здобутків. Але республіканські групи Франції, Швейцарії, Польщі, зробились революційними осередками, де зразу склались комуністичні і соціалістичні партії.

Мацціні продовжав конспірації, щоб завести в Італії республіку і вигнати Австріяків. Під його намовою був зроблений атентат Орсіні на Наполеона III за те, що той не додержав свого приречення — визволити італіянську вітчизну. Протягом часу, коли з'єднала ся Італія (1859—1870 р.), він був у зносинах із начальниками італіянського уряду (мабуť навіть із королем Віктором-Еммануїлом), з угорськими виходцями (Кошутом, генералами Тюрром і Кляпкою) і з польськими по-

встанцями; роблено заходи викликати загальне повстання проти Австрії (1859—1866 р.). Але се не була, міжнародня партія, се був тільки союз національних революціонерів.

Соціалістичні школи.

В той час, як републиканські партії налагоджували політичну революцію, за-снувались партії нового роду, що прямували до соціальної революції.

Рух почав ся за часів реставрації (1814—1830 р.) одночасно у Франції і в Англії, дорогою повільної та замотаної формации доктрин. Мирні філянтропи*), в Англії Оуен (Owen) і Тамсон, у Франції Сен-Сімон та Фуре, перевели критику сучасної суспільности. Виходючи з того пункту, на яким зупинились філософи XVIII віку, вони не обмежили ся на політичних інституціях, але перейшли до інституцій соціальних (до приватної власности, спадка, сім'ї, умов наймання), на які філософи і економісти дивились, як на непохитну основу суспільности. Повстаннє ве-

*) У плян сеї історії не входить оповідати про житє соціалістичних теоретиків, анї викладати деталїв їх доктрин; туї діло тільки в показаню їх політичної діяльности.

ликого промислу почало викликати пере-
міни устрою, що їх уже було видно в най-
передовійших краях — в Англії і у Фран-
ції; тамечки почала утворюється нова кля-
са наємних робітників, що не мала жад-
них иньших засобів до існування, крім
своєї зарібної оплати і була присилувана
підчас промислових кріз пробувати без ро-
боти і старцювати; тоді почали мовити
про **пролетарів** (стара римська назва, при-
нята для ознаки нової кляси) і про **пав-
перизм**, новий рід бідности, утворений про-
мисловим багатством.

Критика, дуже розмаїта по своїй фор-
мі, могла бути зведена до двох основних
поглядів:

1) Суспільність дуже жорстока до бі-
дних; вона завдає їм дуже багато при-
кростей: нікчемна і дуже непевна плата,
шкідлива для здоровля, тяжка і потупля-
юча праця, надмірно довгий робучий час,
невільнича залежність від господаря і йо-
го підручних, малі, брудні і нездорові по-
мешканя, нездорова страва, сумне безлад-
не життя, проституція для жінок. Про-
тест проти сього устрою приймав пере-
важно сантиментальну форму прихильно-
сти до бідних, обуреня проти богатих,
перемішану із християнськими покличами
та деклямаціями. У Франції сей погляд

виражався формулою: “кожному по його потребі”, або в перекладі на правничу мову: **право на існування**.

2) Суспільний устрій протить ся справедливості. Власність і спадок поділяють на дві нерівні кляси. Через сю нерівність, освячену законом навпаки принципам 1789 р. виникла несправедливість у розділі продуктів праці: капіталіст залишив собі вироби праці, віддаючи робітнику тільки наймову оплату, очевидно дешевше дійсної вартості праці, бо він сам багатшав, а тим часом працю виконував не він. Сей протест висказувався у формулі: “кожному по його праці”, або віддаючи юридично, **право на повний продукт своєї праці**. Злучаючи сі дві формули, прийшли до домагання **права на працю**, права на існування через працю.

Автори сієї соціяльної критики, названі пізнійше **соціялістами**, приписували недостачі суспільності її економічному укладови: приватній власності, спадковості, умові наймання, вільній конкуренції (до якої вони додавали також і марнованне сил). Що до ліків вони рїзнились. Перед 1830 р. існували вже дві системи: Система Оуена і система Сен-Сімона, вдосконалена Базаром. Офіціяльний орган Сен Сімоністів — *Globe* (1830 р.) узяв сво-

єю девізою: “Усі суспільні інституції мусять прямувати до поліпшення моральних, матеріяльних та інтелектуальних умов найбіднійшої і найчисленнійшої класи; усі привілеї злучені з уродженням, без виїмки мусять бути скасовані. Кожному по його здібности, кожній здібности по її праці.

Друге покоління соціялістів — П. Леру (P. Leroux), Консідеран (Considerant), Люї Блян (L. Blanc), Прудон (Proudhon) — у Франції, Родбертус і Марло (псевдонім Вінкельблеха) — в Німеччині — довершили критику соціяльну.

Усі соціялісти, виключаючи Люї Блянка, не брали участі в політичнім життю і обмежувались ширенням своїх поглядів. Деякі між ними пробували спорудити взірцеву громаду, щоби на малім зробити досвід їх реформи (Сен-Сімоністи, Оуен, Фулеристи, Кабе (Cabet) і Ікарійці; але вони не зо'рганізували жадної політичної партії. Про те вони були творцями соціялізму. Їм належить уся отся різновидна критика існуючого суспільного устрою, усі отсі формули, навіть практичні способи діяльності і усі соціялістичні реформаторські заходи. Ще перед 1848 р. казали вже про “визиск чоловіка чоловіком”, про “право на працю”, про “надвартість”, про анархію, про соціяльну

демократію, про боротьбу клас, про робітничу партію, про з'єднання міжнародне працюючих, про еманципацию пролетаріату, про організацію праці, про промислову федерацію; пропонували кооперативні продукційні асоціації, національні майстерні, безповоротний кредит, банк виміни, щадниці, закони для охорони робітників, збірної власности, прогресивний податок, загальний страйк, восьмигодинний день, робітничі з'їзди. Соціалістичні партії, що виникли пізнійше, животіли розумовою працею першої половини століття.

Комуністичні партії.

Соціалістичні школи не склали революційної партії. Соціалістичний революційний рух почався перше серед революційної республіканської партії Парижа у формі відродженого комунізму Бабефа (Babeuf); один із живих іще бабувістів — Буонароті, повернувшись до бабувізму Вуає д'Аржансона (Voyer d'Argenson)*), пізніше обжалувався у квітневому процесі (1834). Від французької республіканської партії відколотась партія **комуністична**, що вимагала соціальної революції, через скасування приватної власності; її доктрина, про те, так і позісталась у початковій формі: се була перша усього партія революційної діяльності. Але комуністична пропаганда захопила й Німців.

*) Після 1833 р. д'Аржансон і Шарль Тест' були переслідовані за комуністичну брошуру. Тест пропонував соціальну реформу у такій формі: "Арт. 1. Все рухоме й нерухоме добро... належить до народу і сам тільки народ може завідувати розділом. Арт. 2. Праця, се обов'язкова конечність усіх громадян".

В Німеччині, в революційній демократичній партії, 1833 р. показався той самий розділ, як і серед французької партії. Біхнер заснував у Гесені потайну громаду **Права чоловіка** й обернув ся до селян із покликом (1835 р.), що починав ся ось якими словами: "Спокій хатам, війна палатам". Він заявляв, що політична революція неможлива без соціальної революції.

У Парижі німецькі робітники й емігранти утворили (в 1836 р.) потайну громаду **Bund der Gerechten** (Союз справедливих), що прийняла потім назву **Аліянс комуністів** й уклалась на федеративній основі; спілка складалась із груп, що звались **комунами** й були сполучені в **кружки**, а ті засилали повновласників на **конгрес**, де вибирав ся **центральный заряд** для загального проводу спілкою. **Аліянс комуністів** був у зносинах із робітничими освітніми товариствами (**Arbeiterbildungsvereine**), серед яких силкував ся приєднувати собі сторонників.

Аліянс, зложений у Парижі, розріс ся по краях із політичною волею: у Швейцарії, де оселив ся кравець **Вайтлінг** (1841 р.) і почав пропаганду серед німецьких робітників*); в Англії, де емігрант **Шаппер**

*) Вайтлінг голосив сантиментальну науку про

заложив "комуни в Лондоні (1840 р.); у Бельгії, де Карло Маркс та Енгельс заклали брісельську групу (1845 р.). Серед усіх отсіх груп брали верх Німці: се були головнио робітнички вищих ремесл і Жндн; вони були у зносінах із радикальними німецькими поетами Фрайліґратом, Гервегом і Гуцковом, та з демократами, що видавали часопісь Vorwarts. Французький уряд заборонив часопісь і вигнав деяких редакторів — Карла Маркса, що подався у Брісель, Мойсея Гесса, що повернувся у Німеччину. Тоді заснував се над Рейном (у Кельні, Тревірі, Дісельдорфі) осередок комуністичної пропаганди, що займав ся видаaniem заборонених творів*).

Щоб уникнути переслідувань, що почались після процесу Бляки-Барбеса (1840 р.), центральний заряд Аліянсу був перенесений з Парижа у Лондон, де він пр

волю, рівність і гармонію; він хотів революції без проливу крови, обмежуючи ся виступами проти власности **Евангеліє бідного рибака** (1843) було комуністичною інтерпретацією Христової науки.

*) Були те-ж комуністичні маніфестації в промислових околицях Шлезька; там відкрито тайне товариство, але мабуть без зносіні із міжнароднім рухом. Бунт ткачів 1844 р., що став голосний через драму Г. Гауптмана, показуєть ся тільки розрухом задля нужди.

бував до 1848 року. У 1846 році він довів до того, що Карло Маркс та Енгельс, — тоді у Бріселі приступили до Аліянсу й дістали поручене скласти маніфест, прийнятий конгресом у 1847 році. Це був славетний Маніфест комуністичної партії виданий на початку 1848 року, перед революцією, він пройшов незаваженим, але в сі останні роки він зробився евангелієм колективістичної партії, бо в ній у короткій і горячій формі викладено вже усю доктрину Маркса. Він складається з 4 частин: 1) **Буржуазія і пролетаріат, історія суспільної еволюції***). 2) **Пролетарії і ко-**

*) Основні гадки є: 1. "Історія всієї суспільності аж до наших часів — це тільки історія **боротьби класів**. Суспільність ділить ся що раз то більше на дві ворожі класи, буржуазію та пролетаріат". 2. "... з боротьба класів — це боротьба політична". "Політична власть — це з'організована власть одної класи для придушення иньшої". "Новочасні правительства — це адміністраційні комітети для інтересів буржуазійної класи". 3. "Великий промисл створив світовий ринок". "Через експлоатацію світового ринку буржуазія надає космополітичний характер продукції всіх країв, вона відібрала промислови національну основу". 4. "Буржуазія... витворила продуктивні сили більше ріжнородні і кільосальні, аніж усі минулі генерації", однак "буржуазійна система стала занадто вузькою, щоб заховати багатства витворені у своїм нутрі", звідти парадоксальна епідемія гіперпродук-

муністи, оправданне доктрин і практичної програми партії*). 3) Соціалістичне і комуністичне письменство, критика соціалістичних доктрин, соціалізм реакційний, маломіщанський, німецький, соціалізм консервативний і буржоазний (Прудон); соціалізм і комуїзм критично-утопійний (Оуен, Фуре і Кабе). 4) Відносини комуїстів до інших опозиційних партій, партійна тактика.

ції.” Буржуазія витворила кризи раз-у-раз загальніші. 5. “Буржуазія видала людей, що завдають їй смерть, новочасних робітників, пролетарів, нагромаджених у фабриках, з’організованих як військо”. Вони “зростають силою і набирають свідомости своєї сили”, збільшають ся дрібною буржуазією, ремісниками, селянами, що падають у пролетаріят, та “буржуазійними ідеологами, що прийшли до зрозуміння руху.” 6. “Доси всі історичні рухи були рухами меншостей в користь меншостей. Пролетарський рух — се рух величезної більшости в користь більшости”. Він починаєть ся “національною боротьбою” у всіх краях. Одначе він перейде у міжнародній бо “робітники не мають вітчизни”.

*) Комуїсти боронять “спільних інтересів пролетаріату”, їх думки не глядають реформаторів світа, тільки обмежають ся до “вияснення реальних умов теперішньої боротьби клас, історичного руху”, їх ціль лежить в організації пролетарів у класову партію, у здобуванні політичної влади через пролетаріят і знесенню буржуазійної

Закінчення маніфесту міжнародне і революційне: “Комуністи прямують до об'єднання демократичних партій усіх країв. Вони ставлять нижче своєї достоїнності укривати свої погляди і свої цілі. Вони проголошують голосно, що ці цілі не можуть бути досягнені без напрасної переміни усього теперішнього суспільного укладу”. Маніфест кінчається славним окликом: **“Пролетарі усіх країв, єднайтесь!”**

власності, створення працею наемників у користь капіталістів. “Капітал — це соціальна сила”, прийде до спільної власності. Це буде знищення “буржуазної волі” (торговлі) і “буржуазної родини”, релігії та традиційної моралі і ворожнечі між народами. Революція стане дорогою політичною. Як способи переміни вносить маніфест: 1) конфіскація земельної ренти; 2) податок сильно прогресивний; 3) знесення ділення; 4) конфіскація власності емігрантів; 5) централізація кредиту через національний банк із державним капіталом і виключним монополією; 6) централізація усіх способів комунікації; 7) національні рукоділля, національне рільництво; 8) обов'язкова праця для всіх; 9) публічне й даремне виховання всіх дітей.

Революційні партії за часів революції 1848 року і в добу реакції.

Революційні партії, політичні чи соціальні (републикансько-демократичні, соціалістичні, комуністичні) творили до 1848 р. тільки невеликі несполучені громади в декілька містах, переслідувані поліцією, присилувані ділати потайно і часто укриватись або ратуватись на втікача; публіка про їх не відала або й зневажала. Французька революція 1848 р., зроблена на користь соціалістичної демократичної партії, в ім'я рівності і республіки, збудила надії в усіх революціонерів Європи. Ті, що повтікали з вітчизни повернулись назад до свого краю, в Італію, Німеччину, щоб узяти участь у революції. Революціонери усяких країв підтримували поміж собою обопільні зносини; багато з них навіть пішли за кордон допомагати демократам, що повстали до боротьби з урядами; в усіх європейських революціях брало участь багато Поляків, а революційні партії Франції й Німеччини домагались

інтервенції на користь Польщі. Про те революція 1848 року не була працею межнародньої партії. Революціонери ріжних народів підбивали один другого приміром і заохочуваннями, але революції носили виключно національний характер, без спільного проводу.

У Франції революціонери, осягнувши владу, поділились на републиканців-демократів, супротивників соціальної революції і демократів-соціалістів; сварка між ними дійшла до горжанської війни. В інших країнах републиканці, що боролись усе ще з монархічним урядом, були сполучені (в Прусії, Німеччині, Австро-Угорщині, Італії); різниця у поглядах не виходила за межі теорії і не перепиняла комуністам і соціалістам ділати односердне з републиканцями-демократами. Але у Німеччині склалося декілька робітничих організацій. “Робітнича соціал-демократична громада” у Берліні скликала робітничий конгрес (у серпні 1848 р.), з якого вийшло **Братерство**, злука німецьких робітників, що мали участь у баденській і дрезденській революції. На заході, у Кельні, Карло Маркс заснував комуністичну часопись, склалося соціалістичне робітниче товариство і на одних зборах ухвалено резолюцію на користь “соціально-демокра-

тичної республіки” (у вересні 1848 р.). Після замаху стану у Беліні комуністи обернулись до народу з покликом, заохочуючи його не платити податків; Маркс у Кельні, Лясаль у Дісельдорфі були переслідовані за розбудження повстання. У франкфуртським парламентам засідало декілька соціалістичних депутатів, що домагалися права на працю. В Італії рух позістався демократичним і національним.

Реакція 1849—50 років розбила революційні групи; комуністи переслідувані у Німеччині, у Франції, і навіть у Бельгії та Швейцарії, схоронилися до Лондона. Там Аліанс був наново перетворений (у 1849 р.) і спробував знов увійти в зносини з комуністами Німеччини, Франції, Швейцарії; але він сам розділився на дві групи: одна з них (Вілліх) бажала даліше приготовлятися до оружного повстання, друга (Карло Маркс) бажала обмежитися пропагандою. Група К. Маркса перенеслася до Кельна, де й була захоплена поліцією (1851 р.). Кельнський процес комуністів (1852 р.), обвинувачених у державній зраді, примусив Маркса розпустити її. Сойм по примусу обидвох великих держав, порішив закон, що змушував усі уряди Німеччини розв'язати усі політичні громади робітників (1854 р.). Група Відлі-

ха удержала у своїх руках заряд громадами Швайцарії, Бріселі і у Франції і навіть заложила “демократично-соціалістичний міжнародній комітет”; його закрила французька поліція.

Соціалісти, зневолені укриватись, зовсім счезли з арені політичного життя; уряди, навчені революцією 1848 року, завели охорони проти революційної пропаганди; рух, здавалось, був знищений. Л. Рейбо, що написав історію соціалізму, мовив: “Соціалізм умер, говорити про нього, значить, говорити над ним надгробне слово”.

Але коли по 1850 році у політичній життю показалося відродженне, тоді відновилась і пропаганда, що здавалась для більшості сучасників новою проявою, — о стільки соціалізм був вже забутий. Се було одначе тільки відродженне соціалістичного руху, що попереджав 1848 р.; верховодами його були люде 1848 року — Карло Маркс, Лясаль, Лібкнехт, що передавали новому поколінню науки, формули і способи старих соціалістів. Відродженне йшло рівнобіжно двома незалежними і навіть незгідними витворами: **Міжнароднім товариством Карла Маркса і Німецькою національною партією Лясаля,**

Інтернаціонал (1862—1872).

Нова соціалістична організація почала ся у Лондоні, осередку втікачів-соціалістів і осідку Карла Маркса. Почин узяти на себе верховоди англійських робітників, генеральні секретарі робітничих синдикатів (**trade-unions**). Приводом стала всесвітня вистава у Лондоні (1862 р.), на якій англійські робітники познайомились із делегатами робітників французьких і бельгійських. У 1863 р. вони знов стрінулись у Лондоні на великім зборі, що протестував на користь польських повстанців; на сей збір з'явилися і французькі делегати. Говорено про асоціацію.

Французи були люде нового покоління (Толєн, Фрібур,) що не знали соціалістів 1848 р.; їх ідеалом був прудоновський мутуалізм (обопільність), злука робітників без втручання уряду. Англічане **trades-union-істи**, що попривикали вже до своїх національних робітничих спілок, мріли про межинародню злуку робітників, яка простягаючи єдність межі робітниками на всі країни, перешкодила би працьодав-

цям протиставити один одному робітників різних країв (вони нарікали, що англійські капіталісти за-для вгамування стрейків кликали робітників із інших країв). Поки що діло йшло про утворення професіональної спілки без політичних цілей.

Остаточний збір (28 вересня 1864 р.) у Лондоні доручив комітетови з 50 членів уложити статут спілки. Старі революціонери подали свої проекти: Мацціні — дуже централістичну організацію; Маркс — федерацію. Проект Мацціні, що здавав ся незручним для робочої громади, відкинули і прийняли проект Маркса, в формі провізоричного статута (у 1864 р.)

Межинародня спілка робітників була закладана на федеративній основі; члени, що заявили свою згоду з основами спілки, злучались у самостійні відділи (секції), що мали свої окремі бюро; грошеві вкладки були дуже незначні, майже номінальні. Спілка мала два загальні органи: Конгрес делегатів секцій, що збирав ся раз на рік і мав найвищу владу і Генеральна Рада, вибрана конгресом, що мала своє місце перебування у Лондоні; обовязком останньої були приготування праці і зносини з секціями. Се був устрій англійських тред-уніонів, без найменшої подібности до раніших потайних революційних гро-

мад. Фаховий стан членів не грав ніякої ролі; внесення французьких делегатів про допуст виключно тільки дійсних робітників, було відкинене. І дійсно, до Інтернаціоналу, як звичайно звали межинародню спілку робітників, увіходили не тільки робітники, але й революціонери, навіть багаті філантропи, як наприклад Жюль Сімон. Оголошеною цілею було об'єднання і спільна методична діяльність робітничих товариств із різних країв, що прямували до охорони, розвою і визволення робочої класи. Малось на увазі ділати виключно мирним способом.

Інтернаціонал ширився з початку дуже повагом; перший конгрес міг відбутись тільки у 1866 році, у Женеві, де прийнято остаточний устав спілки. З того часу відбувались кожнорічні конгреси, що скликались у невеличких державах, звичайно у Швейцарії. Маркс став на чолі Генеральної ради, в якій на ділі з'осередкувала ся уся влада. Інтернаціонал зараз же дістав закраску політичної громади, з кожним дальшим конгресом усе більше і більше революційної.

Конгрес 1866 року (у Женеві) обмежився встановою головних принципів*), але на

*) "Еманципация робітничої класи має бути

Йому вже виявилась основна ідея Маркса про боротьбу клас. Конгрес радив впорядкувати згоду робітників супроти підступів капіталістів, зробити аякету про становище робітників усіх країв, заохочувати продукційні кооперативні спілки і робітничі синдикати. Він домагав ся знесеня сталих армій.

Конгрес 1867 року (у Льозанні) проголосив, що “соціальне визволення працюючих невідрубне від політичного визволення і що здобуте політичної волі се перша конечність”. Він голосував за тим, аби удержавнено всі способи перевозу.

Конгрес 1868 року (у Бріселі) протестував проти війни і наємної праці, заявив ся за міжнародньою організацією страйків і домагав ся, щоб копальні і камінні лому, шляхи і ліси були зроблені спільним добром. Що до землі він виявив думку, що “економічна еволюція зробить перехід орної землі у колективну власність держави

довершена самою робітничою клясою. Еманципация економічна робітничої кляси — се остаточна ціль, що їй повинен бути підпорядкований кождий політичний рух як спосіб до цїли. Ся еманципация не э питанєм ані місцевим, ані національним, але соціальним, що обіймає всі краї, де э тільки новочасна суспільність і розв'язаннє його залежить від спільної акції країв більше посунених наперед”.

соціальною неминучістю". Інтернаціонал прийняв колективістичну доктрину Карла Маркса.

Конгрес 1869 року (у Бадені) ствердив більшістю голосів постанови 1868 р.; у меншості зістались Французи (Толен), сторонники індивідуальної власності. Він виголосив, "що громада має право обернути приватну земельну власність у колективну (спільну) і що ся переміна неминуча".

Ітернаціонал повернувся до комуністичного програму 1848 р.: об'єднання пролетарів усіх країв для впровадження спільності зрядів праці. Але се була тільки доктрина. Що-ж до практичних способів здійснення її не було уложеної ніякої докладної програми, зрештою Інтернаціонал не диспонував ніякою силою. Його вважали таким саме багатим, як і тред-юніони; робітники увіходили до нього, щоб одержати допомоги підчас страйків і лучало ся, що вони примушували до уступок хлібодавців, що лякали ся сеї виімагеної помочи. На ділі члени Інтернаціоналу не платили вкладок, а каса була майже завжди порожня.

Ітернаціонал дуже лякав уряди і буржуазію; у Франції під переследування попало найперш бюро французького від-

ділу (секції) у 1867)р.; а далі було загадано арештувати усіх провідників(1870 р.). На ділі Інтернаціонал був тільки товариством теоритичної пропаганди й жите його було коротке. Він одночасно підпадав зверхнім нападам і почав розпадатись в середині.

Війна 1870 року, прокинувши національний патріотизм, ворожий усякому міжнародньому злученню, знесилила Інтернаціонал; протест Генеральної ради його проти німецької заборчої війни (у вересні 1870 р.) пройшов без уваги. Війна довела до паризької комуни; ся остатня не була ділом Інтернаціонала, але скорійше спогадом про 1792 р.; навіть слаба меньшість інтернаціоналістів, що брала участь у комуні, не заступала Інтернаціонала. Але після придушення комуни Карло Маркс видав від Генеральної ради маніфест на честь Парижа, робітників і мучеників робучої кляси. Інтернаціонал, заявивши свою солідарність із комунною, підпав переслідуванню, як громада ворохобників. У Франції палата послів ухвалила проти нього виїмковий закон (у 1872 р.); в Англії робітники усунули ся з інтернаціонала. У ньому зістали ся сторонники тільки у Бельгії, Швайцарії і Німеччині і в південних державах,

В той же час він був дез'організований внутрішньою боротьбою. Один із російських емігрантів, що перебували у Швейцарії, Бакунін, революціонер 1848 року, зробившись анархістом, увійшов у 1868 році у члени Інтернаціонала; перед тим заложив він федеративне товариство **Межинародній альянс соціалістичної демократії**, де проводив центральний комітет, що засідав у Женеві; тай сам став на чолі його; у се товариство увіходили робітники країв із романською бесідою: з італіянської Швейцарії, Італії, Іспанії, Бельгії. Бакунін домагався, щоб його спілка була злучена з Інтернаціоналом із захованем її укладу; Генеральна рада відповіла, що вона може прийняти відповідні секції, але не федерацію. Бакунін рішився розпустити свій Альянс і впровадити секції з окрема до Інтернаціоналу (1869 р.). Але федерація продовжала ся потайки дальше і між нею та Генеральною радою Інтернаціоналу незабаром виникли конфлікти з powodu конгреса романської федерації (1870 р.) і з powodu терористичної пропаганди Нечаєва у Росії. Се була боротьба поміж двома революційними верховодами, Бакуніном і Марксом, — між двома програмами: колективістичним Маркса і анархістичним Бакуніна — між двома групами народів: ро-

манськими сторонниками Бакуніна і жителями півночі, сторонниками Маркса — між двома тактиками: захопною політичною діяльністю Маркса і стриманням від голосування і напрасною революцією Бакуніна — між двома організаціями: Маркс бажав зміцнити Генеральну раду, щоб дати Інтернаціоналові центральний заряд; Бакунін бажав звести його до ролі “скринки для листів”, щоб кожна секція зоставала ся незалежною.

У 1870 і 1871 рр. щорічних конгресів Інтернаціонала не можна було скликати через війну і переслідування німецьких соціалістів. Конгрес 1872 р. у Газі мусів був порішити змаганя межі супротивниками; боротьба піднялась із поводу внесення сторонників Бакуніна скасувати Генеральну раду по причині її самовлади; більшість Марксістів поклала навпаки, що раді мусить бути признане право зносити секції і навіть федерацію; вона виключила Бакуніна і давніх членів Аліянсу і перенесла місце осідку Генеральної ради в Америку, у Нью Йорк. Блянкісти усунули ся з Інтернаціоналу, докоряючи йому за втеку з бойовища; у нїм позостались тільки Німці, Англічане й Американці; він іще раз зібрав ся на невеличкий з'їзд у Женеві у 1873 р., а у 1876 році він заявив своє розв'язанне.

Інтернаціонал счез, не полишивши ніяких дійсних здобутків; закладений, щоб способом міжнародньої згоди здобути соціальні реформи, він тільки налякав уряди й публіку. Се був остатній спробунок міжнародньої партії.

Уложенне соціалістичної програми у Німеччині (1863—73 рр.).

У той час як Інтернаціонал старався створити міжнародню партію соціальної революції, у Німеччині складалася національна соціалістична партія з програмою її організації, що дала міжнародній взір для всієї Європи.

Соціалістичну партію заснував Лясаль, старий революціонер 1848 р., що почав із політичних нарад із приводу конфлікту у Берліні (1862 р.). Нове покоління робітників не знало ще соціалістичних теорій, але воно почало розводити про способи поліпшення свого стану; у Липську заснував ся комітет для устрою конгресу робітників, де треба-б обміркувати потреби робучої верстви; комітет обернувся за порадю до Лясаля, а він відповідав "відкритим листом" (у марті 1863 р.). Він радив робітникам злучити ся в одну робітничу партію, незалежну від

буржуазних партій, щоби здобути політичну власть; цілею мусить бути визволення з під "залізного закону" робітничої плати", після якого середня заплата робітника завсїгди зводиться, через конкуренцію до мінімуму, потрібного для життя. Робітники не мають сили позбутись сього стану ні поодинокими заходами, як говорять економісти, ні навіть способом приватних асоціацій (кооперацій, синдикатів, кредитових товариств); їм потрібна державна поміч; практичний спосіб містить ся у тім, аби витворити при помочи держави продукційні робітничі спілки, але щоб здобути сю поміч, потрібно захопити політичну власть, а перша умова для сього — се осягнення загального виборчого права. Таким побитом Лясаль повертав до ідеї Люї-Блянка, — загальне виборче право і національні майстерні. Він прийняв і стару назву **соціал-демократ**. Але він сполучив соціалістичні доктрини 1848 р. з теоріями офіціяльної політичної економії. Се те, що він називав "бути узброєним усіма відомостями свого часу". ("Залізний закон зарібної заплати" був теорією ліберальних економістів, уложеною уперше Тюрго).

Найперше Лясаль приєднав робітників рейнського промисловго округа і наслід-

ком з'їзду у Липську була поява “Загальної спілки німецьких робітників” (май 1863 р.), вельми зцентралізованої, під зарядом президента, вибраного на пять років. Лясаль, вибраний президентом, подав ся до Берліна на боротьбу з поступовою партією й увійшов у зносини з Бісмарком. Після його смерти (у 1864 р.) його партія зостала ся патріотичною німецькою, монархічною, демократичною, з обмеженою програмою соціалістичною.

Партія Маркса склала ся пізнійше. Вона почала ся з зірвання межі німецькими інтернаціоналістами і національною партією Лясала (1865 р.), яку обвунували в тім, що вона продала ся пруському урядови; вона склала ся завдяки обертанню у соціалізм саксонських товариств, що прилучили ся до Інтернаціонала у 1868 р.

Партія уложила ся в Айзенаху (1869 р.), де зрадаговано першу повну соціалістичну програму. Більшість (262 проти 110) належала до сторонників Маркса; вона приняла його доктрину і його формули. Маркс, ще незадовго перед тим оповістив свою систему у першім томі **Капітала** (1867 р.), надаючи, як Лясаль, своїм соціалістичним доктринам 1848 р. форму наукової системи; його теорія вартости спочивала на офіційній доктрині, що

вартість — се витвір (продукт) праці. Він оминав сантиментальність і утопійність старих соціялістів. Доктрина проте зостала ся та-ж сама, що і в 1848 р. і дуже різнилась від попереднього комунізму Бабефа, що вимагав спільности **консумції** і спільности життя. Маркс обмежав ся узгаляненням способів **виробу** (продукції). **Комунізм**, що загубив кредит із 1848 р., замінено **колективізмом**.

Партія прийняла назву "**Робітничої соціал-демократичної партії**" (се була стара назва 1848 р.). Програма її поділюється на частини: 1) ціль; 2) принципи, що їх члени партії мають піддержувати*); 3) безпосередня практична програма. Теорія її та сама, що й у м... іфесті 1848

*) Цілюю єсть "утворення вільної демократичної держави" (Volkstaat). Основні думки є: "Сучасна політична й соціальна держава несправедлива у найвищій степені і мусить бути поборювана з найбільшою енергією. Боротьба за визволення робітничих клас — се боротьба... за рівні права й обовязки і знищення всякого панування клас... Партія старається через повалення... рішнього устрою продукції (наємництво) здобути працею в асоціації повний витвір (продукт, праці) для всякого працівника. Політична воля... се невідлучна умова економічної еманципації... соціальне питання... може бути розв'язане тільки в демократичній державі. Політичне й економічне визво-

року: боротьба клас, здобутте політичної влади, щоб дійти до соціальної революції, міжнародне порозуміння. Практична програма се програма радикальної демократичної партії*), до неї додано декілька соціальних реформ: обмеження робочого дня, скорочення жіночої і заборона дитячої праці, єдиний поступовий (прогресивний) податок на дохід і спадки, державна поміч продукційним спілкам (сеї остатній пункт для пригадки сторонників Лясаля).

Організація, в супротивленість лясалевої спілки — федеративна; Бебель заявив, що хочуть перенести "покликування на авторитет" і "культ осіб". Однодумці то-

леша робучої класи можливе тільки тоді, коли вона сама силно за нього бореть ся. Еманципация — се питання анї місцеве, анї національне, але соціальне, партія має себе за службу Інтернаціоналу".

*) Значальне голосовання від 21 року у всіх виборах (загальне голосовання в Німеччині зсть тільки до Reichstg-у і то від 25 року) — неварушність послів — безпосереднє законодавство (referendum), — знесення всіх класових привілеїв, посідання, уродження релїгії, — національна мітїня — розділ церкви і держави — світська наука — обовязкова на першій степені, даремна на дальших — даремна справедливість, жюри, усної проперули — волї друку, товариств, звязків, — знесення посередних податків,

го-ж самого міста єднали ся, не складаючи про те сталого товариства: щоб обійти закон про товариства і вибирали довірену особу, яка мусіла скликати збори і збирати членські вкладки. Обрані депутати сходили ся щорічно на з'їзд для загальних справ; з'їзд назначив екзетутивну комісію з 5 членів, що знаходились під доглядом контрольної комісії з 11 членів; обі перебували в різних містах. Існував партійний друкований орган, що тримав ся членськими вкладками.

Обі німецькі соціялістичні партії скликали окремі конгреси, поставляли окремих кандидатів і бороли ся поміж собою до 1875 р.; але після того, як їх обі асоціації були у Пруссії переслідувані і розв'язані силою закона, що забороняв сполучку (Verband) політичних товариств, вони зітнули ся в одну **німецьку робітничу соціялістичну партію**. Їх програма, уложена поснількю у Готі (в маю 1875 р.) може поділитись на 2 частини: одна — се виклад теорії, друга — се властива програма. В основу її покладено програму Маркса 1869 року*), спрещизовану і доповнену формулами Лясаля, без журби про суперечно-

*) Маркс написав до всіх сторонників острій лист проти сеї програми об'єднання; його оголошено аж 1890 р. у *Neue Zeit*.

сти*): "Праця — се єдине жерело багатства" і залізний закон робітничої заплати"; "утворення продукційних сил при помочі засновання політичної робітничої партії"; "межнародний характер руху" і "діяльність у національних рамках."

Програма (властива) поділяється на дві частини: 1) Політичний ідеал, "основа держави": загальне виборче право, безпосереднє законодавство, міліція, повна воля друку, товариств зборів, народний суд, загальна і безплатна наука, оголошення релігії приватною річчю (се демократична програма 1869 року). 2) Цей ініціативний со-

*) Ось головні місця: "Праця єсть жерелом всього багатства... і можлива тільки через суспільність. Продукт праці належить вповні до суспільності, себто до всіх членів із загальним обов'язком праці і з рівним правом; кожному по його справедливим потребам... Визволення праці вимагає перемінні знаряддя праці на суспільне добро суспільності, корпоративного управління цілої праці. Воно має бути ділом робітничої класи, а зупинити її всі інші класи творять тільки реакційну масу. Партія... змагається всіма законними дорогами, щоб здобути вільну державу і соціалістичну суспільність, повалення залізного закону взаємної плати через знесення системи взаємної праці, усунення визиску у кожній формі, знесення всякої соціальної і політичної нерівності. Партія... що ділає зразу в кадрах національних держав, має повну свідомість міжнародного характеру руху".

ціальні переміни (при сучаснім суспільнім устрою): розширення прав у розумінню ідеала, єдиний поступовий податок, воля спілок, нормальний робочий день, заборона дитячої праці, закони для охорони робітників, санітарний догляд над фабриками і заводами і робітничими помешканнями, відновдальність господарів, упорядкування тюремної праці.

Організація була федеративна, подібна до укладу Марксістів 1869 року; місцеві автономні групи, щорічний конгрес повновласників, що має верховну власть, заряд, що складається з 3 органів: управа — з 5 членів (Vorstand), ревізійна комісія із 7 членів, що перебувала в иньшій місті і комісія з 18 членів, для посередництва партії і каса.

Доктрина партії не багато чим ріжнлась від маніфеста 1848 р.; по своїому устрою вона подобала на Інтернаціонал; змагання Маркса, що не вдалося під назвою комунізма і у формі міжнароднього товариства, доведене було до кінця під назвою колективізма і у формі національної партії. Повстання сеї партії у Німеччині було подією міжнародньою. Уперше склала ся в великій державі робітнича соціялістична партія, кермована постійною організацією з центральним урядом, що-

річним парламентом, офіційною часописею, що мала правильний бюджет, що ділала в імені докладної програми, одночасно теоретичної і практичної, і займала тверде становище між політичними партіями. Ся німецька партія стала взором для соціялістів інших країв: тому що вона заховала міжнародний дух свого фундатора, то своїм прикладом і пропагандою вона відновила певдале діло Інтернаціонала.

Анархістичні спілки.

Слова: **анархія**, **анархіст** уживались довгий час, яко уразливі назви, що їх давали революціонерам їх вороги. Прудон перший ужив виразу **анархія** до своєї системи. О скільки можна зробити рішучий вивід із його творів, головню, критичних і полемічних, його ідеалом була федерація добровільних спілок робітників і хліборобів без політичного уряду. Поміж революціонерами 1840—1848 року декотрі виявили подібні змагання (Гес і Грін у Німеччині, Мар у Швайцарії), але вони не витворили партії.

Основником анархістичної партії був Бакунін, російський офіцер, що став учеником Прудона підчас свого перебування у Парижі (1843—47 р.), войовничий рево-

люціонер, один із верховодів дрезденського повстання у 1819 році, засланий у Сибір, що втік і відтіля і оселив ся уперше у Лондоні, де працював у часописі Герцена, а потім у Швайцарії. Від Прудона він переймив ідею анархії і федерації, але він додав до неї ненависть до цивілізованих інституцій і систематичний поклик до напрасного їх знищення. Він виголошував, що пригноблені верстви не зможуть власними силами визволити ся, що як бї вони утворили нову державу, то вона так само гнобила би, як і попередні, що тимто треба стримати ся від усякої позитивної творчої діяльності і “дати повну волю тому, що зовуть злими пристрастями і знищити усе те, що на тій же мові зветь ся громадським порядком”. Тактика мусїла ґрунтувати ся в підбурюванню до повстань.

Альянс соціальної демократії, створений Бакуїном у 1868 році, мав таємний устав і анархічну програму; він домагав ся не тільки повної рівності усіх і спільної власності на землю і знаряди праці, але і “всесвітньої соціальної, філософської, економічної і політичної революції; річ ішла про “знесення усіх держав і усіх церков із усіма їх релігійними, політичними, юридичними, скарбовими, поліційними, науковими, економічними, соціальними ін-

ституціями”.

У 1869 році Аліяне увійшов у Інтернаціонал і потім виступив із нього в куні з Бакуїном (1872 р.). Він складав ся з революціонерів романських країв, найбільше нестриманих і саме крайніх членів Інтернаціонала, з секції італійської і іспанської, що брали участь у кантональних повстаннях, з бельгійської секції і з **юрської федеративної**, що складала ся з робітників-годинників Нейшательського кантону, секції нечисленної, але дуже діяльної. Аліяне мав свої конгреси (у 1872, 1873, 1874, 1876 і 1877 рр.).

Будучи нечисленими і підпадаючи гострим нападам зі сторони соціялістів, анархісти знаходили сторонників у тих краях, де соціялістична партія не була ще з'організована. Але вони придбали політичну вагу, що не відповідала їх силам, коли взялись до способів російських терористів — до експлозивних атентатів; вони зробили з цього теорію і через се придбали всесвітній розголос. Доси революційні партії удавали ся до напрасних актів тільки за тим, щоб учинити рішучий ефект, усунувши тих людей, що перешкоджують їм. Анархістична теорія мала напрасний акт, навіть коли він не мав певної цілі, за діло загальної відомости, че-

рез що можна звернути увагу публіки на суспільні хиби і примусити їх призадуматись над ними; се була так звана **пропаганда ділом**.

Анархісти, по самому способу своєї тактики, позбули ся можливости скласти ся у постійну партію: зараз як тільки зложилась яка діяльна група в яким краю і дала про себе ділами знати урядови, сей швидко її знищив; лишають ся тільки анархісти-письменники, що їх уряди терплять, оточуючи їх про те шпіонами. Крім того, більша частина анархістів, по своїйому темпераменту і своїм принципам має відразу до усякої власти, навіть добровільної: вони складають "групи" і "компаніонів", а не партії і не ділають згідно. У дійсности їх політичний вплив зводить ся до реакцій, що викликали ся їх пропагандою ділом й історія їх зведеть ся до переказання про окремі маніфестації у різних краях.

Останки Аліянсу і паризька "група" скликали у 1881 році у Лондоні конгрес, на яким заявлено, що "треба усіма можливими способами ширити через ділання революційну ідею і дух перевороту у народній масі, що ще не бере діяльної участі в руху, що віддаєть ся ілюзії моральности і певности законних способів". Конгрес поручав науку хемії, "що вже стала у

великій послужі революційному ділу”.

Проміж 1879 і 1882 рр. анархістичний рух повстав у Франції (у Парижі і на південнім-заході — у Ліоні. Сен-Етєнї); він зазначив ся головно маніфєстациями доктрини двох письменників, Крапоткіна й Е. Реклю і ліонським вибухом, що за ним пішла репресія (1872).

Анархічний рух (1882—1885 рр.), виканканий у Австрії пропагандою Моста і Пєзера, був придушений надзвичайними законами і гуртовими арештами. Остатні анархічні рухи були у Парижі (1892—1894 рр.), в Італії і в Іспанії. У Німеччині анархічний рух зустрів опір зі сторони соціалістичної партії. В Англії Лондон буває місцем притулку чужоземним анархістам, але там не було жадного анархічного акту

Витворення національних соціалістичних партій.

Німецькі соціалісти, щоб здобути політичну владу, потрібну для соціальної революції, зрекли ся на якийсь час міжнародньої організації й уложили ся як національна партія з виборчою і парламентарною організацією.

Нинішні краї мало поамалу почали наслідувати їх. Ся еволюція спинювала ся

перше опором анархістів Аліянсу, потім внутрішніми незгодами серед соціялістів і репресіями урядів. Але майже усюди утворили ся робітничі соціялістичні партії на взір німецької і з її програмою. У Австрії після знищення анархічного руху була закладена у 1888 р. "робітнича соціял-демократична партія", з межинародньою колективістичною*) програмою й організацією, що складала ся, як і у Німеччині, з конгреса, уряду і контрольної комісії; вона домагалась: загального виробочого права і восьмигодинного робочого дня. — У трьох скандинавських державах, у Голландії і у Бельгії, партії поскладались на взір німецької. У Польщі партія, що виникла у 1882 р. поміж фабричними округами, була розбита у 1885 р.; у 1892—93 рр. вона відбудована і перейначена у партію з колективістичною програмою, цілком подібною до німецької, але се — партія польська, патріотична, що стремить до відбудовання Польщі у формі демократичної республіки. — У Франції і в романських державах колективістична програма проникла потроху

*) "Партія.. єсть інтернаціональною назвою, вона осуджує привілеї народів так само, як привілеї уродження, полу, посїдання і заявляє, що боротьба проти визиску повинна бути межинародня, так само як і визиск межинародній".

в усї революційні партії; але в них нема докладної організації й центрального за-ряду.

Німецька партія на увесь час ділання виемкових законів (1878—90 рр.) була при-мушена розв'язати свою офіційну орга-нізацію і скликати свої з'їзди поза кор-доном, скористала з повороту до спільного права для своєї реорганізації. Вона прий-няла назву **соціал-демократичної партії** (1890 р.), відбудувала організацію через місцеві групи (звичайно у формі виборчих комітетів) з вибраними довірними людьми і зважилась приступити до соціалістичної пропаганди по селах. Ерфуртський з'їзд (1891 р.) провірив програму. У новій про-грамі не стало того, що належало до до-ктрини Лясаля, за те більше широко розвинена теорія Маркса, по якій натуральна еволюція усуває приватну властність і го-товить дорогу до колективізму. Партія має на цілі організувати клясову бороть-бу через ширення поміж робучою клясою сьвідомости сеї боротьби. У практичну програму були ще занесені пункти про рівноправність жінок, про даремну медич-ну поміч, про похорони громадським ко-штом і в царині робітничого законодавства — ширення способів, прийнятих що до фа-бричних робітників, також між робітників

сільських і домашньої челяди.

Таким побитом витворили ся у більшости європейських держав соціялістичні партії з демократичним устроєм, з двома органами і кождорічним конгресом вибраних заступників, що є найвисшим збором для обрад, рішає про програму і загальну політку, і постійним комітетом, що вибирає ся на конгресі, якому надано власть виконання. Се — справдешний уряд, що розпоряджає практичними способами для своєї діяльності: касою, часописею й вибіраною організацією. Кожна партія ділає у стінах одного тільки парламенту (лучає ся навіть, що в одній державі є декілька з'окрема організованих партій, що йдуть між собою в заводи).

Усі отсі партії мають позитивну **програму**, що єсть не тільки виразом спільних змагань, як у 1848 р., але й офіціяльною конституцією, ухваленою й оголошеною найвисшим збором і узнаною членами партії. Ся програма складає ся з нарису теоретичної доктрини (у якій партія викладає свій ідеал, свою ціль і свій шлях) і з вичислення практичних реформ.

Доктрина спочиває усюди на тих же самих принципах. Сучасний економічний устрій некорисний для верстви працівників; реформа повинна бути ділом самої

робучої верстви; вона стане ся через захоплення політичної влади робітниками, які покористують ся державною силою для установи колективної власности на знаряди витвору, серед того і на землю; споживання зостане ся індивідуальним.

Практичні реформи є політичні й соціяльні. Політична програма є відтворенем радикальної демократичної програми, доведеної до крайніх логічних наслідків; безумовна рівність, значить — загальне виборче право, навіть для жінок; рівна військова повинність, повна (інтегральна) наука для усіх; безумовна свобода, значить — свобода друку, зборів, товариств; повний відділ церкви від держави і цілковита світськість; безумовне братерство, значить, всесвітній спокій, розброєння; ніякої різниці між національною людністю і чужоземцями; межинародне управління усіх спільних діл.

Соціялістична партія має назву **демократичної**; вона склала ся з членів демократичних партій; демократична доктрина була їх вихідним пунктом для проголошення соціяльної революції. У декотрих державах (Німечині, Австрії) вона займає місце радикальної партії; в країнах із обмеженим виборчим правом (в Австрії, скандинавських державах, Голян-

дії, Італії) вона домагає ся загального права голосування, як його домагали ся соціялісти у Франції до 1848 р., у Німеччині до 1866 р., у Вельгії до 1893 р. Соціяльна програма складає ся з детальних реформ у ціли поліпшення становища робітників (сіндикати, робітниче законодавство, законотатне унормованне робучого дня і зарібної заплати, емеритальної каси) і з мір для приготовлення переходу до колективістичного устрою (усуспільнення залізниць, копалень і асекураційних закладів, безпосередні поступові податки).

Беручи разом — се програма політична, демократична, свободолюбна, ліберальна, сьвітська, мирна, межинародня, злучена з програмою державного соціалізму, що ділає через законодавства і податки. Тяжко постановити, яка з сих двох незалежних програм найбільше вабить сторонників до соціялістичних партій.

Тактика революційних партій.

Жадна з революційних партій не знала протягом першої половини сього віку тактики, крім насильної революції — конспірації на італіянський взір (тактика Мацціні), революційних замахів на французький лад (тактика Блянкі). Усі їх по-

водження в сей період були досягнені ворохобнями в армії або у столицях.

У другій половині сього віку уважаючи на поліпшанне озброєння, урядів, революціонери обернулись до другого — до спокійної пропаганди, щоб дійти до законного захоплення влади. Заложена Лясалем спілка — оголосила у своїм уставі (1863 р.), що вона має на меті ділати “спокійним і легальним способом”, завойовуючи загальну опінію. Марксівська соціалістична партія, цілком стремлячи встановити диктатуру пролетаріяту, ухвалила за правило уникати усяких повстань. Доктрина про натуральну еволюцію до колективістичного устрою, подана Марксом соціалістам відвела їх від грубої революції, — марної, бо вона вийшла би завчасною, — небезпечною, бо вона могла-б довести до знищення партії. Готська програма 1875 року проголосила, що партія “буде ділати усіма законними способами” і сей пункт був скасований у 1880 році тільки уважаючи на виємковий закон 1878 р., що признавав нелегальною навіть просту соціалістичну пропаганду.

Якої тактики треба держати ся для приготування соціальної революції? — ось питанне, яке зайняло перше місце у політиці революційних партій, яке викли-

кало майже усі їх внутрішні незгоди, їх розбиття і поділи на фракції.

Демократична радикальна партія згубила усякий революційний характер (окрім Росії); вона перекинулась у парламентарну партію, яка обмежує ся домаганем дрібних реформ законодатним способом і намагає ся придбати більшість, щоб дійти до міністерства.

З другого боку, від соціалістичних революційних партій відкололи ся анархісти; у своїй негативній критиці суспільности анархісти згоджують ся з соціалістами, вони довго говорили однаковою мовою і ділали спільно і публіка змішувала їх, як однакових ворогів сучасного громадського порядку; але різниця у темпераментах довела їх до радикально відмінної тактики, так що спільна діяльність зробила ся для них неможливою, і на сам кінець між ними показала ся непримирна ворожнечість. Анархісти, не бажаючи підпасти партійній дисципліні для приготування революції, що не витворить абсолютної волі одиниці, зрікають ся узяти яку-будь участь у політичній діяльності, відносять ся з погордою до виборів і до законодатних зборів, поручають насильну акцію для зворушення загальної опінії; ті з них, що бажають ділати,

беруть ся до російської терористичної тактики атентатами. Німецька соціялістична партія голосно осудила сі способи (1877 р.)*).

Соціялісти займили осередний стан між радикалами та анархістами, однаково уникаючи, як виключно парляментарної діяльності, так і напрасної акції. Але сей загальний принцип, підпадаючи ріжним толкованням, довів до ріжного способу ділання, можна відзначити бодай три ріжні тактики: середню і дві крайніх, із яких одна ближе до тактики радикальної — друга до анархістичної.

1) Офіціяльна тактика німецьких соціял-демократів і взагалі марксівських партій лежить у прийнятю форми політичних парляментарних партій, але тільки яко способи для пропаганди соціялістичних ідей. Партія пропонує кандидатів на виборах, переводить у законодатні політичні збори своїх послів, складаючи їх у парляментарну групу; але, входячи до виборчого та парляментарного кадру мі-

*) "Сила — се чинник так само добре реакційний, як і революційний, в першій формі навіть важіший. Тактика поодинокого хапання за силу не має ціли, дразнить почутя права у масі, тому рішучо шкідна, а за тим треба її осудити як таку".

щанської громади, вона заявляє, що не числить на вибори і парламенти для переведення соціальної реформи, що вона бачить у сім тільки спосіб ширення своїх поглядів, спосіб до побудження загальної опінії, приєднання членів організації та рахунку сторонників (вона придає більш ваги загальному числови голосів, поданих на користь соціалістів, ніж числови вибраних послів). Вона дивить ся на парламент, як на трибуну для викладання своїх поглядів, зрікаєть ся брати участь у парламентарній діяльності через внески дрібних соціальних реформ й уникає зносин із иньшими партіями. Але вона радить також втримуватись від усяких революційних рухів, які дали-б урядови притоку, щоб знищити партію. Се — тактика революційної агітації парламентарним способом; ціль її — спокійно здійснити повну революцію.

2) У ліворуч від сеї тактики, як перехідна ступінь до анархістичної, займає місце тактика революційної абстиненції від політичної діяльності, що має на увазі приготувити несподівану революцію. Вона містить ся у відсуванні від участі у виборчим та парламентарнім життю, що мусить бути сполучене з компромісами, забуттем принципів і успокоєнням револю-

ціонарів за для близького зіткнення з буржуазією. Спілка, значить, мусить здержуватись від усякої правильної політичної діяльності, бути на поготові до революції. Про те-ж, як учинити революцію, думки поділяють ся; партія **блянкістів** зостаєть ся при своїй давній тактиці горожанської війни, що раз менш можливої до практики; інші ставлять вище боротьбу економічну — **загальний страйк**. Се тактика поза-парламентарної агітації в надії на повну насильну революцію.

3) У праворуч, як перехід до тактики радикальної партії, виникла в останній час тактика поступових здобутків і компромісів; в надії на можливість здійснити свій ідеал у повноті, вона хоче здійснити відрубні його частини в формі законів; уважаючи на се треба взяти участь у парламентнім життю, входити в уклади з иньшими партіями, ворожими до соціальної переміни, примушуючи їх згоджувати ся на часткові соціальні реформи. Щоб принадити виборців, сторонники сеї тактики мусять виставляти їм програми, що зводять ся до декілька практичних реформ і не мають наукового характеру; щоб знов прихилити на свій бік селянських виборців, вони виходять до того, що покидають принцип колективно-

сти усіх знарядів продукції і допускають дрібну приватну земельну власність для селян, які самі оброблюють свою землю. Се тактика парламентарної діяльності, що має на увазі соціальний перетвір ступнями.

Соціалістичні партії мали вибирати між сіми тактиками і вибір означав взагалі їх становище у політичнім життю: абстиненція від політичної діяльності, участь у ній, як агітаційний спосіб, компроміси з иньшими спілками, не-соціалістичними. Взагалі виявило ся прямованне до переходу від лівої тактики до правої через перехідну ступінь первісного марксізму; але партії з ріжним поступованнем, існують одначасно у однім і тім же краю і йдуть у заводи між собою. Тактаки піванархічної революційної абстиненції тримали ся давні нечисленні партії, що могли сподівати ся тільки несподіванної переміни; її сторонники обмежають ся до невеличких груп людей нетерплячих або невдоволених соціалістичними послами, що остудили ся від зіткнення з парламентаристами. Таке становище займають деякі французькі групи: **блянкісти, алеманісти***), частини соціалістичної партії у Го-

*) Зілляня з анархістами пробовано під іменем **свободного комунїзму**.

ляндії та в Німеччині невеличка берлінська група незалежних (прозваних “молоді”), яка закинула верховодам партії, що вони вбили у соціялістичній партії революційного духа і обернули її у просту партію реформи. Ся група була виключена з партії на конгресі 1891 року.

Тактика марксістів се тактика доктринерської партії, що переконана у певнім тріумфі своїх ідеалів і боїть ся опізнити сей тріумф яким небудь нерозумним кроком; проти неї звертались усі інші партії, а на обвинувачання вона відповідала гострими словами і систематичною абстиненцією. Система виємкових законів продовжала се становище у Німеччині. Але як тільки виємкові закони були знесені, німецька партія заховуючи дальше принципи своєї тактики, що зробила ся традиційною*), почала схиляти ся до тактики правиці.

Тактика ступнесвого перетвору була прийнята у Франції більшістю робітни-

*) “Зваживши, що здобутэ політичної власти не може бути ділом хвилини, ані плодом зложеного моментального замаху, але що вона може бути здобута тільки працею над осьвідомленєм при використанню усіх способів пропаганди для наших ідей — заявляэ, що нема рачії змінити тактику партії”.

чої партії (1882 р.), що привело до зірвання між **посібілістами** і групою правовірних марксистів. Після офіційного полагодження у 1893 році ця тактика узяла гору. Вона привела до утворення під назвою **радикалів-соціалістів** перехідної громади без острого покрою, між соціалістами і більшістю республіканської партії; вона заманіфестувала прийнятем на нантському з'їзді (1894 р.) програми аграрних реформ, призначеної для принади селян, яким вона забезпечувала заховання дрібної земельності і накликала злучити ся проти "загального ворога—феодальної спільки більших земельних властителів". Сеї-ж тактики приймають ся **Фабіянці** у Англії. Так й бельгійські соціалісти увійшли в зносини з поступовою партією. У Німеччині ця тактика обмірковувала ся на конгресах, починаючи з 1891 р. Вольмар, провідник баварських соціалістів, домагав ся, щоб соціал-демократи в парламенті узяли участь у розгляді проєктів робітничого законодавства (1891 р.); верховоди партії, Бебель і Лібкнехт, змагались проти сього, налягаючи на konieczність держати принцип боротьби робучої кляси проти пануючих верств та держави; поступитись їм задля безпосередньої практичної цілі визначало-б по про-

сту перекинути ся в опортуністичну партію. Конгрес ухилив ся від рішення. Полуднево-німецькі соціялісти узяти тактику подібну до тактики радикалів-соціялістів у Франції; їх посла у баварським соймі не відкнули бюджета en bloc (1894 р.); на франкфуртським конгресі було постановлено полишити соціялістам кожної держави вільно вибирати тактику. Проект аграрної реформи, яким мали на увазі принадити селян, відкинув бреславський конгрес 1895 року; одначе баварські соціялісти дальше агітували за тим і конгрес у Галлі (1896) радив знов над сею тактикою, не дійшовши до певного рішення.

Межинародні соціялістичні конгреси.

Від часу розпущення Інтернаціоналу національні політичні партії силкували ся утримувати межинародню звязь дорогою конгресів, на яких підпадали теоретичному обміркованню програми соціяльних реформ, що мають загальний інтерес. Але практичне питання, що займало перше місце на їх нарадах, зводило ся до постанови, на яких умовах можна припустити делегатів до участі на конгресі, се-б то чи мусять бути припущені делегати анархічних груп. Се є полем незгоди mezi піванархіч-

ними соціялістами і “сторонниками влади” (марксістами).

На першій конгресі (Гент, 1877 р.) перемога зосталася за “сторонниками влади”. Анархісти були допущені і зроблено ще раз угоду. Обмірковували питання про організацію продукції; анархісти вложили свій ідеал свободних продукційних груп, що порозумівались би між собою без участі якої-будь вищої влади, силою тільки одної солідарности. “Сторонники влади” ухвалили принцип, що держава, репрезентуючи увесь нарід у його цілім “мусить бути властителем землі і знарядів праці.” Вони проголосили також, що синдикати “є дуже добрим способом у боротьбі робітників проти визиску”.

Конгрес, покликаний у 1881 році у Цюрих, але заборонений урядом, звівся до куарської (Coire) конференції, яка через недостатнє число делегатів не мала сили рішати що небудь. На нарізьких зборах 1883, 1884 року відбувалися наради тільки між французькими посібілістами і делегатами англійських тред-уїонів; марксісти не хотіли признати їх дійсним конгресом.

Розділ межі французькими соціялістами виявився скликанням двох конгресів, що засідали у Парижу у той же самий день,

14 липня 1889 року. Один із них, покликаний посібілістами і що складав ся головно з Французів (на 606 делегатів припадало 524 Французів), домагав ся "повної науки", установи мінімуму зарібної заплати і варстатів із державною грошевою допомогою. Другий, марксістів (395 делегатів, у тім числі 174 чужоземців) ухвалив марксіську доктрину — однакову зарібну заплату для жінок, свободу коаліцій, резолюції на користь восьмигодинного робучого дня, заборони діточої праці, заборони шкідливих і пічних робіт, конечного тридцятишістьгодинного спочинку на тиждень, закриття інформаційних і підприємних контор, установи фабричної інспекції на половину складаної з заступників робітників. Він запрошував пролетаріїв усіх урядити міжнародню демонстрацію на користь восьмигодинного робучого дня; се було сьвято 1-го мая. Він осудив постійну армію і устроїв маніфестацію на гробах мучеників Комуни.

Брісельський конгрес 1891 р. вимігав від тих, що бажали прийняти участь на ньому, заяви, що признають "конечність політичної боротьби", що признають можливість прийняти участь. Він заявив свою постанову про закриття контор і про закриття контор, викликаних постановою конгресу

1889 р., що порушили цїсаря Вільгельма II. покликати у 1890 році межинародню конференцію в справі робучого законодавства. Він жалував ся на те, що закони на оборону робітників зле практиковано; постановив зложити анкету для дослїду стану робітників і запрошував працюючі верстви усього сьвіту скористувати ся своїми політичними правами для визволення себе від неволі наємної роботи. Він не хотів навіть обміркувати питання про антисемізм, опираючись на принципі усіх соціялістичних партій, “що не признають ніяких національних і племінних ріжниць, але тільки боротьбу кляси пролетарів усіх країв із клясою буржуазії усіх країв”. Він взивав робітників організувати ся у синдикати для провадження боротьби. Марксієвська більшість відкинула внесенне Домелі Нювенхуїса, щоб на випадок війни відповісти загальним страйком.

Цюрихський конгрес 1893 року (440 делегатів) поставивши вимогу, щоби політична робота провадилась способом законодавчого механізму, не припустив анархістів, що вважали свої способи також певною відміною політичної діяльності. Він ухвалив резолюції про сьвято 1-го мая, про восьмигодинний робучий день, про політичну тактику соціялістів,

про устрій синдикатів, про становище, яке треба займати на випадок війни. Він відкинув загальний страйк і обмежився запросинами соціялістичних послів подавати голоси проти усякого воєнного бюджету і домагатися розброєння. Щоб раз назавше покінчити зі змаганнями до згоди в аграрнім питанню, він рішив принцип колективної власности на землю.

Льондонський конгрес 1896 року (800 делегатів) вилучив анархістів; меншість, що голосувала за їх допущенням (144 голоси проти 223), складалася з противників марксистів, головню Англічан і Французів. Конгрес ухвалив постанови на користь загального виборчого права, референдума, еманципації жінок, націоналізації залізниць, фабрик та копалень і скасування цла і заявився проти постійних армії і колоніяльної політики.

**НАКЛАДОМ РОБІТНИЧОЇ КНИГАРСЬКОЇ
І ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ВИЙШЛИ ДОСИ
СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ:**

- “Робітничі Пісні” (друге побіль. вид.) 10ц.
“Як мужик двох генералів вигодував — М.
Салтиків-Щедрин; переклав Г. Мак. 5ц.
Як люди навчилися числити?10,,
“Кляса проти кляси” Л.Мартов; пер. Т.Б: 5ц
“Боротьба о сонце”3ц.
“Фільософія Штуки”50ц.
“Початки Українського Соціалізму в Гали-
чині 25ц.
“Відроджене України”10ц.
“Коли зійшло Сонце”30ц.
“Як кров кружить в нашім тілі і яка нам з
неї користь15ц.
“Перекази Старинного Світа”35ц.
“Про жіночу неволю”30ц.
“Міжнародні революційні партії”25ц.

Крім висше згаданих, наша книгарня
має на складі, ще много інших книжок.
Пишіть по катольог, або загляньте до га-
зети “Робітниче Слово”, в якій часто ріжні
книжки оголошуємо.

Замовлення на книжки треба слати на
адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA

516 Queen St. W. Toronto, Ont.